

Overall, the work edited by Coşkun and Wenghofer provides a fascinating insight into the ideological principles of the Seleukid Empire. The book features contributions from prominent experts in the field, with a collaborative approach from specialists across varying disciplines, allowing for an extensive examination of some aspects regarding the territorial diversity under Seleukid rule. Thus, this book assesses the role of the indigenous population and their interaction with the Graeco-Macedonians, a

topic of current relevance in Seleukid studies. This has immense significance for the progress of research on the Seleukid rule from a broad non-Hellenocentric perspective and avoiding outdated clichés.

Raül Navas Moreno

Universitat Autònoma de Barcelona
<https://doi.org/10.5565/rev/faventia.186>

GONZÁLEZ TOBAR, Iván

La production d'amphores à huile dans la moyenne vallée du Guadalquivir (conventus Cordubensis, province de Bétique)

Barcelona: Universitat de Barcelona, Col·lecció «Instrumenta» 84, 2023, 854 p.
 ISBN 978-84-9168-939-3

El llibre que es presenta a continuació és una altra de les publicacions de la col·lecció «Instrumenta» i suposa un salt qualitatiu en la recerca sobre les produccions d'àmfores oliàries de la vall del Guadalquivir. Si en els darrers anys hi hagut un gran avenç en l'estudi de l'epigrafia de les àmfores Dressel 20 i 23 de la mà de Piero Berni (2008)¹ i Juan Moros (2021)², tant pel que fa a l'associació dels segells al territori de la vall del Guadalquivir com a la interpretació de la seva funció, el treball d'Iván González Tobar proporciona una nova dimensió arqueològica a l'estudi d'aquestes àmfores.

Ja des del 1977, José Remesal (1977-78)³ demanava una visió holística arqueològica per analitzar la economia oleícola bètica combinant les dades obtingudes per les

prospeccions terrestres realitzades, a càrrec de William Clark-Maxwell, George Bonsor i Michel Ponsich, amb l'excavació de terrisseries d'àmfores, l'excavació de vil·les productores d'oli i l'anàlisi de l'epigrafia amfòrica. No és fins el 2013-2015 que el projecte *Oleastro* dirigit per Stéphane Mauné (CNRS-Montpellier) i Enrique García Vargas (Universidad de Sevilla) posa en pràctica aquesta filosofia fent un estudi sistemàtic de la vall del Genil (*conventus Astigitanus*) a partir de la terrisseria de Las Delicias, a Écija (Sevilla) (Bourgeon, 2021)⁴. La continuació del projecte, entre el 2016 i el 2019, va afegir l'estudi dels altres dos *conventus* de la vall de Guadalquivir, a partir de dues tesis doctorals, amb la codirecció d'Enrique Melchor Gil: el *conven-*

1. BERNI, P. (2008). *Epigrafia anfòrica de la Bètica. Nuevas formas de análisis*. «Instrumenta» 29. Barcelona: Universitat de Barcelona.
2. MOROS, J. (2021). *Organización productiva de las ánforas olearias béticas (Dressel 20, ca. 30-270 d.C.)*. «Instrumenta» 77. Barcelona: Universitat de Barcelona.
3. REMESAL, J. (1977-78). «La economía oleícola de la Bética: nuevas formas de análisis». *AEspA* 50-51, p. 87-142.
4. BOURGEON, O. (2021). *La production d'amphores à huile dans la vallée du Genil (Ier-Ve s. ap. J.-C.)*. *Contribution à l'histoire socio-économique de la Bétique romaine*. «Instrumenta» 73. Barcelona: Universitat de Barcelona.

tus Hispalensis (Desbonnets, 2018)⁵ i el *Cordubensis* (González Tobar, 2020). Dins d'aquest context es situa la tesi i el llibre d'Iván González Tobar, que analitza el *conventus* més allunyat de la costa bètica, el *Cordubensis*, seu de la capital de la província i potser el més desconegut dels tres.

El primer capítol ens situa en el marc territorial i temporal: constitueix un gran quadre geohistòric que combina les fonts literàries antigues que citen aquest *conventus*, com el geògraf Estrabó, amb els condicionants climàtics, la naturalesa geomorfològica del riu Guadalquivir i els grans centres urbans de la província, incloent-hi alguns dels seus personatges i famílies més rellevants. A part de les principals característiques naturals, també es defineixen les principals vies construïdes pels romans per configurar les comunicacions terrestres del *conventus*. Com a complement, el segon capítol ens descriu la historiografia de l'estudi d'aquest *conventus*, que, tal com l'autor fa palès, encara és força incomplet, ja que estan pendents de ser-hi descobertes nombroses *figlinae*.

El tercer capítol és un dels destacats dins de la publicació, perquè tracta de la metodologia d'estudi, que s'ha aplicat no tan sols al *conventus Cordubensis*. Aquesta aportació del projecte *Oleastro* permet mantenir una certa homogeneïtat en la forma d'adquisició de dades de les tres zones de producció afectades (p. 57), però també a qualsevol altra regió productora amb àmfores. A part de la prospecció a peu per mitjà de GPS amb distàncies de tres metres entre prospectors, són innovadors els mostreigs de densitats (*rassamblages*) per veure concentracions en els camps, que després es combinen amb les prospeccions de fotografies tèrmiques (càmera tèrmica Optris PI) i geofísica (geomagnètica, GEM, i electromagnètica, EM38 Geonics). Amb aquest tercer capítol conclou la primera part introductòria del llibre.

La segona part inclou tota la documentació obtinguda de la prospecció i recollida de dades, no solament de terrisseries conegudes i d'altres potencials, sinó també de vil·les productores d'oli, zones residencials i, fins tot, agrupacions de poblacions petites (com poden ser el tipus de *vicus* o *pagus*). Aquest gran catàleg de dades també incorpora l'estudi de l'epigrafia relacionada amb cada terrisseria, les subtipologies amfòriques, tant de Dressel 20 com d'altres envasos (Haltern 70 o Dressel 2-4), i, fins i tot, de ceràmica comuna.

En alguns dels jaciments, com El Mohíno, a Palma del Río, o Fuente de las Peces, a Fuente Palmera, ambdós a la província de Còrdova, es combinen les metodologies i es pot apreciar el gran potencial per localitzar els forns ceràmics en camps plens de material gràcies a les imatges tèrmiques i la geofísica. A més, a partir de les excavacions d'aquests dos centres es pot veure l'evolució de les terrisseries al llarg del temps, les fases de producció de cada forn i, fins i tot, el volum de producció de cada tipologia. Per primer cop, s'han identificat produccions d'envasos anteriors a les Dressel 20, com les Ovoides 4 i 5, o les Oberaden 83 i Haltern 71, tipologies de finals del segle I aC.

Si només amb el catàleg de jaciments i la seva documentació es podria dir que estem davant una obra remarcable, caldria destacar també la tercera part del llibre que es focalitza en l'anàlisi de les dades. Es tracta de la part més original del llibre i en què es mostra el potencial de l'autor. Primer en qüestions metodològiques de com definir una terrisseria a partir del registre arqueològic, sobretot de prospecció, i després en la seva dimensió epigràfica de com interpretar els termes des segells com *FIG(lina)*, topònims, *P(ortus)*, *OF(icina)* o *fundus*. Aquesta anàlisi epigràfica lliga amb el treball previ de Piero Berni i Juan Moros, però va més

5. DESBONNETS, Q. (2018). *Les ateliers d'amphores à huile dels conventus d'Hispalis (Séville, Espagne). Caractérisation et étude d'une zone de production de la province romaine de la Bétique (1er s. av. JC - 1re s. ap.)*. Tesi inèdita. Universitè de Montpellier 3.

enllà en cercar una dimensió arqueològica, relacionant la terrisseria amb d'altres jaciments. En el marc de la seva anàlisi epigràfica també estudia els gentilicis, la presència de noms femenins dins dels β i δ dels *tituli picti*, així com l'onomàstica grega i indígena en els segells. D'una banda, es relaciona cada *figlina* amb la seva proximitat al riu i segons si està aïllada o, al contrari, es vincula a d'altres terrisseries, que podrien actuar com a sucursals, o a d'altres llocs de producció d'oli, zones residencials (per exemple vil·les) o hàbitats propers, com El Mohíno o Las Delicias. D'altra banda, s'intenta vincular les dimensions de cada terrisseria amb la zona d'aprovisionament dels seus productes, o sigui els camps d'oliveres que proporcionarien l'oli per omplir les seves àmfores. Això obliga a fer uns càlculs de producció d'algunes terrisseries a partir de les evidències ceràmiques només de les prospeccions. Sens dubte, un exercici teòric summament interessant.

Tal com diem, a part de les àmfores Dressel 20, el seu catàleg proporciona dades d'altres tipologies que fins ara havien quedat relegades en altres treballs de prospecció. A partir de les excavacions a El Mohíno, l'autor pot analitzar la producció dels predecessors de la Dressel 20 (Haltern

71/Oberaden 83), també la dispersió de la producció de les Haltern 70 vinàries i la seva cronologia, així com de les Dressel 2-4 i les Dressel 28. Així mateix, en el cas de les Dressel 20, a partir dels 1.018 exemples de vores recollits, es planteja l'evolució cronològica de la seva producció en el *conventus Cordubensis*, establint el moment més àlgid en la primera meitat del segle II d.C.

Com a conclusió, una obra molt recomanable per a l'estudi de l'economia romana de la Bètica des d'una perspectiva més arqueològica. En aquest sentit, el treball convida a revisar novament alguns territoris de producció, a més de la Bètica, que han deixat la seva petjada en un gran nombre de restes amfòriques i una epigrafia que, a vegades, són de difícil interpretació. La proposta metodològica d'Ivan González Tobar d'anàlisi d'aquests territoris obre un nou ventall de possibilitats que fins ara no s'havien abordat.

Cèsar Carreras Monfort

Universitat Autònoma de Barcelona

<https://doi.org/10.5565/rev/faventia.199>

© de l'autor

GOREY, Matthew M.

Atomism in the Aeneid. Physics, Politics, and Cosmological Disorder

Oxford: Oxford University Press, 2021, 184 p.

ISBN 978-0-19-751874-8

A la extensa línia de investigació ocupada en el anàlisi intertextual entre Lucrecio y Virgilio¹ se suma la tesis doctoral de Matthew Gorey, publicada en el 2021 por la Universidad de Oxford. El volumen, com-

puesto por seis segmentos (una introducción y cinco capítulos), explora el empleo virgiliano de la imagería atomista como «hostilidad filosófica», sosteniendo que en la *Eneida* el desorden atómico aparece

1. Postulada en el II d.C. por Aulo Gelio, los primeros registros conservados de su estudio pertenecen a Servio y Macrobio (ss. IV y V d.C.). Fue retomada en el siglo XX por W. Merrill, C. Bailey, G. Hadzits, y radicalmente profundizada por su mayor exponente, P. Hardie —entre otros académicos, que no logran agotar la lista, como B. Farrington, D. Ross, J. Farrell, M. Gale, M. Gigante, R. Florio, R. Tarrant, S. Harrison—.